

Bygga på landsbygden och i byar

Utgiven av byggnadsnämnderna i norra och västra Dalarna

Inledning

Norra och västra Dalarna, dvs kommunerna Älvdalen, Orsa, Mora, Rättvik, Leksand, Malung, Vansbro och Gagnef har i många stycken en likartad byggnadskultur. Den stora mängden byar, med byggnader i trä, har månghundraåriga anor när det gäller val av boplats, gruppering av byggnader, tekniska lösningar mm. Ingenting har tillkommit av en slump. Varje steg i processen att bygga ett hus har varit medvetet och haft sin förklaring. Byggnadskulturen består inte av ett fåtal monumentala byggnader, utan av en mängd enkla trähus som tillsammans med odlingslandskapet omkring bildar våra byar.

Mängden av byggnader, där var och en har sin betydelse, gör att vi som arbetar med bygglov dagligen stöter på frågeställningar om förändringar, kompletteringar osv i befintlig bebyggelse. Då krävs kunskap om varför byn ser ut som den gör, en miljö som vi idag oftast tycker är så självskriven. **Även den byggnad du uppför kommer att bli en del av vår byggnadskultur.**

Folderns innehåll

I varje kommun finns en politiskt vald nämnd som har ansvaret för hur byggandet inom kommunen sker. Denna nämnd är också den myndighet som prövar om en byggnad får komma till eller ej. Nämnden kan ha olika namn i olika kommuner, t ex byggnadsnämnden eller miljö- och plannämnden, beroende på hur kommunens organisation ser ut. I fortsättningen av denna folder har vi för enkelhets skull valt att endast använda begreppet byggnadsnämnden, dels för att det är vanligast förekommande, dels därför att det är den benämning som används i plan- och bygglagen (PBL). Till sin hjälp har nämnden en stadsarkitekt som är van att hantera utformningsfrågor. Som sökande kommer du i kontakt med stadsarkitekten, eller annan handläggare som särskilt arbetar med bygglovgranskning. I de samråd och diskussioner som stadsarkitekten eller bygglovhandläggaren har med sökanden i bygglovärenden återkommer ofta likartade frågeställningar och synpunkter. Vi vill i denna skrift ge svar på några av dessa frågor.

Foldern behandlar främst utformningsfrågor med utgångspunkt i den bebyggelsetradition vi har i norra och västra Dalarna. Av utrymmesskal har t ex byggnadstekniska aspekter, exempel på planlösningar, energisparfrågor och fäbodbebyggelse endast behandlats summariskt.

I första hand är våra råd användbara på bebyggelse utanför detaljplanlagda områden och de större tätorterna, men även inom dessa är säkert många av råden bra att använda. Anvisningarna gäller såväl helårs- som fritidsbebyggelse.

Vi vet att foldern inte ger svar på alla frågor och att den inte är helt uttömmande i alla avseenden. Däremot tror vi att den ger enkla tips och råd, som gör att den byggnadskultur vi idag har kan fortsätta att utvecklas på ett fördelaktigt sätt.

Om du inte går i byggtankar just nu - Spara foldern för framtida behov!

Om du skall bygga	sid 3
Att välja lämplig byggplats	sid 4
Hur tomter bör ordnas	sid 6
Byggnaders utformning	sid 8
Tillbyggnad	sid 12
Renovering och ombyggnad	sid 14

Om du skall bygga

Översiktsplan

I varje kommun finns en översiktsplan som anger de grova dragen för hur kommunen ser på möjligheterna att bygga. Den kan därför ge vissa fingervisningar om var det är möjligt att få bygglov och var det kan vara svårare.

Områden med särskilt starka kultur- eller naturvårdsintressen finns redovisade i översiktsplanen. Därför kan det vara bra att titta efter i planen innan du bestämmer dig för var du skall söka lov och för hur bygglovsökan ska se ut. Översiktsplanen finns tillgänglig på stadsarkitektkontoret eller dess motsvarighet och brukar också finnas på kommunens bibliotek.

Detaljplaner

Inom detaljplanelagda områden och där s k områdesbestämmelser har upprättats kan det finnas särskilda regler som styr hur bebyggelsen får vara utformad. Var detaljplaner finns framgår oftast av översiktsplanen. Närmare uppgift om bestämmelserna till detaljplaner får du på kommunen.

Områden av särskilt intresse för kulturmiljövården, naturvården och friluftslivet

I kommunen har en inventering gjorts som visar var det finns områden av särskilt intresse för kulturmiljövården. Intressena är graderade (riksintressen, länsintressen och kommunala intressen). Inventeringen, som utarbetats av antikvarisk expertis, utgör ett underlag för bedömning av bygglovärenden och för olika slags planering. Allmänt kan sägas att kraven på lämpliga byggplatser och husutformning ställs högre än annars i dessa områden. Därför är det särskilt angeläget att tidigt kontakta kommunens bygglovavdelning om du ska bygga inom ett sådant område. Utöver de åtgärder som normalt kräver bygglov är det också lämpligt att samråda med stadsarkitekten om ändrad färgsättning, fönsterbyten och andra smärre åtgärder i dessa områden.

Mera generella råd om byggnadsutformning i äldre miljöer, och då särskilt upprustning av äldre byggnader, kan fås från länsantikvarien och Dalarnas museum. Muséet har gett ut vissa skrifter i byggnadsvård.

Områden av särskilt intresse för naturvården eller friluftslivet inverkar sällan på en byggnadsutformning, men kan däremot vara avgörande för om en viss plats över huvudtaget är lämplig att bebygga. I de flesta kommuner har inventeringar gjorts som visar var intressena finns.

Tre äldre bymiljöer. Mittbilden visar ett hus byggt på 1980-talet.

Kontakta kommunens bygglovavdelning

Om du är tveksam hur du ska gå tillväga med en ansökan, ta kontakt med den som handlägger bygglovärenden i din kommun. Nämndens personal är till för att hjälpa dig och står gärna till tjänst med råd och upplysningar.

Om du tar kontakt med nämnden tidigt, får du veta till vem Din ansökan kommer att remitteras, vilka krav som kan komma att ställas och vilka handlingar som skall ingå i ansökan. Bl a erfordras utöver bygglovsökan normalt även en **byggnämälan** som behandlar byggnadens tekniska utförande mm. En sådan ska vara inlämnad minst 3 veckor före byggstart för att ge nämnden möjlighet att förbereda sin tillsyn över byggprojektet, bedöma behov av byggsamråd mm. För vissa byggnadsarbeten räcker det med att bara en byggnämälan görs.

Ofta är det en fördel om utformningsprinciper kan

diskuteras innan allt är ”ritat och klart”. Du kan, i mån av tid, få hjälp med en skiss utan kostnad. Det kan innebära både tids- och kostnadsbesparingar för dig som söker bygglov.

Vissa byggnadsåtgärder kräver inte bygglov. S k friggebodar, skärmtak och plank i anslutning till bostadshus är bygglovsfria om de utformas enligt vissa bestämda regler. Utanför områden med **samlad bebyggelse** (karta över sådana områden finns hos din kommun) kan mindre tillbyggnader och komplementbyggnader på vissa villkor få uppföras utan bygglov eller byggnämälan. Jord- och skogsbrukets ekonomibygnader får oftast uppföras utan bygglov.

Ta alltid kontakt med kommunens bygglovavdelning för att ta reda på vad som gäller innan du påbörjar ett bygge utan bygglov eller byggnämälan.

Att välja lämplig byggplats

Du kanske redan äger en avstyckad tomtplats som inte är bebyggd? Om avstyckningen har skett under de senaste åren bör det inte vara något problem att få tillstånd att bygga ett passande hus, eftersom tomtplatsens lämplighet nyligen prövats i en lantmäteriförrättning. Om avstyckningen har gjorts för länge sedan är det däremot inte helt självskrivet att tomten får bebyggas eftersom mycket kan ha hänt sedan avstyckningen gjordes.

Om du inte har någon tomt, men letar efter en möjlig plats att bygga på utanför en tätort finns det några principiella saker som du bör tänka på och som vi redogör för på denna och nästa sida, faktorer som byggnadsnämnden tar hänsyn till vid bedömning av om platsen är lämplig att bebygga

Eftersträva kompletterande lägen

Försök finna ett läge som ger en naturlig komplettering till tidigare bebyggelse. Undvik ett ensamt läge eftersom utspridda hus sällan passar i de äldre byarna, där gårdarna brukade ligga i rad eller i klungor. Spridd bebyggelse innebär också en sämre hushållning med våra markresurser. Om bebyggelsen hålls samman ger det ofta fördelar både för den som bygger och för kommunen. Det blir lättare att ordna med service, busstrafik, snöröjning, ledningsdragning, gemensamt vatten osv.

Inpassning i landskapet

Om landskapet är öppet kan det vara svårt att passa in nya hus. Lägen nära trädgångar, skogsbryn eller vid markerade terrängformationer gör att husen smälter in bättre.

Soliga vindskyddade lägen är ofta att föredra, inte minst i energisparande syfte. Förr byggde man gärna i höjdlägen, dels för att marken var torrare och dels för att inte offra bördig jordbruksmark. Detta är fortfarande en bra regel, under förutsättning att inte huset placeras i en kraftig slänt eller på toppen av en kulle eftersom sådana lägen kan bli alltför exponerade.

Gamla boplatser är ofta bra eftersom man kan få rester av en trädgård och ibland också uthusbyggnader ”på köpet”. Var rädd om befintliga träd, det kan ta en mansålder att få nya att uppnå samma storlek.

Följ byns mönster

De äldre byarna har var och en sin speciella karaktär. Studera denna och försök hitta ett läge som passar in i mönstret. I allmänhet är det lättare att acceptera ett nytt hus inne i en sammanhållen byklunga än strax utanför. I en del byar med homogen och särskilt värdefull bebyggelse kan det vara svårt att överhuvudtaget finna lämpliga nya tomtplatser. Även tomtplatsens storlek har betydelse för att en nyetablering skall kännas naturlig. Möjligheten att komplettera med uthus och andra gårdsbyggnader är viktig.

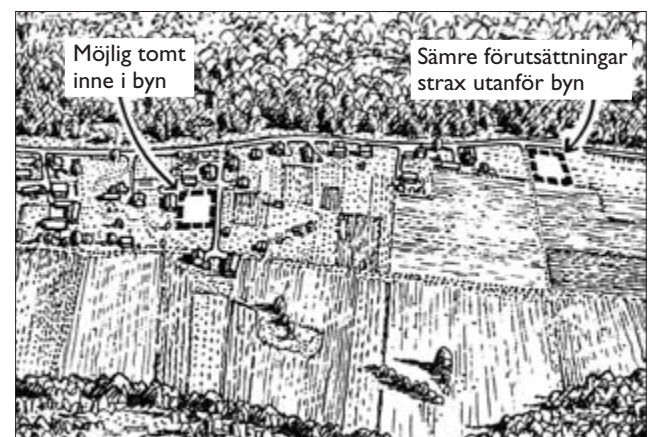
Hänsyn till andra intressen

Byggandet regleras bl a i plan- och bygglagen, miljöbalken, lagen om kulturminnen, väg- och fastighetsbildningslagen. Dessa och många andra lagar måste byggnadsnämnden ta hänsyn till då man behandlar en ansökan.

Stora arealer i norra och västra Dalarna är utpekade som riksintressen av olika slag. Om det finns bebyggelse tidigare i området innebär riksintresset oftast inte att det är omöjligt att få bygga, men betyder i allmänhet att kraven på detaljlokalisering och utformning ställs högre än normalt.

Foto: Dalarnas Museum

Jordbruk och skogsbruk har stor betydelse för vårt lands försörjning. Nya hus får inte byggas på bra åkermark eller så att möjligheterna att bedriva jordbruk försämras. Det går oftast bra att bygga i kanten av ett skogsområde, särskilt om bebyggelse redan finns intill. Ett ensamt läge inne i skogen kan däremot innebära en konflikt med skogsbruket.

En del platser är särskilt känsliga från ekologisk synpunkt, eller är känsliga på grund av höga naturvärden eller starka rekreationsintressen. Vissa områden som är värdefulla för friluftsliv, t ex för vandring och fiske, måste hållas fria från bebyggelse. För områden närmare strandlinjen än 100 meter till sjöar och vattendrag (även andra avstånd kan förekomma) gäller strandskyddsbestämmelser som innebär att ny bebyggelse inte får komma till med mindre än att särskilda skäl finns. Vilka dessa s k särskilda skäl är finns noga definierat i anvisningar som meddelas av naturvårdsverket. Dispens från strandskyddet kan endast komma i fråga om allmänhetens möjligheter att vistas i strandområdet, och växt- och djurlivet inte påverkas negativt.

Fornminnen är skyddade enligt lag. Om man vill bygga så att ett fornminne berörs krävs länsstyrelsens tillstånd.

För de flesta av kommunerna i norra och västra Dalarna har, som tidigare nämnts, gjorts kulturhistoriska inventeringar som visar var det finns särskilt värdefull äldre bebyggelse. Dessa inventeringar liksom naturvårdsinventeringarna skall vägas mot andra allmänna intressen och utgör därför inte i sig något förbud men väl en anvisning om att kulturhistoriska intressen eller naturvårdsintressen finns.

Om en bymiljö inte tagits med i den kulturhistoriska inventeringen innebär det naturligtvis inte att den är utan miljömässiga värden. Det är därför alltid viktigt att anpassa nya hus till sin omgivning både då det gäller placering och yttre utformning.

Ibland kan det hända att risken för störningar från t ex en stor väg, skjutbana eller reningsverk gör en viss plats olämplig att bygga på. Vid nyetableringar och i de fall då bygget kan påverka förhållandena på angränsande fastigheter måste ägarna till dessa fastigheter och andra direkt berörda ges tillfälle att framföra synpunkter på förslaget till ny bebyggelse.

Vatten och avlopp

Tillgång till vatten är nästan alltid en förutsättning för att en tomtplats ska vara lämplig. Om det inte finns kommunalt avlopp i närheten är ett alternativ att anlägga en slamavskiljare med markinfiltration. Förutsättningen är att jordarten är lämplig och att inte vattendrag eller grannars vattentäkter påverkas. Kraven på avloppsrening är större om WC skall anordnas än om bara bad-, disk- och tvättvatten skall släppas ut.

Tillståndsärenden (i vissa fall är en anmälan tillräcklig) behandlas av den nämnd i kommunen som har ansvar för denna typ av frågor. Kontakta kommunens miljökontor för närmare upplysningar.

Utfartsfrågor

Utfart måste kunna ordnas från fastigheten. I en äldre by kan man ibland acceptera att detta sker över en grannes tomt genom att ett servitut bildas. Ny utfart mot allmän väg kräver vägverkets tillstånd. Förutsättningar för tillstånd är bl a att utfarter inte hamnar för nära varandra, att sikten är god och att lutningsförhållandena är bra.

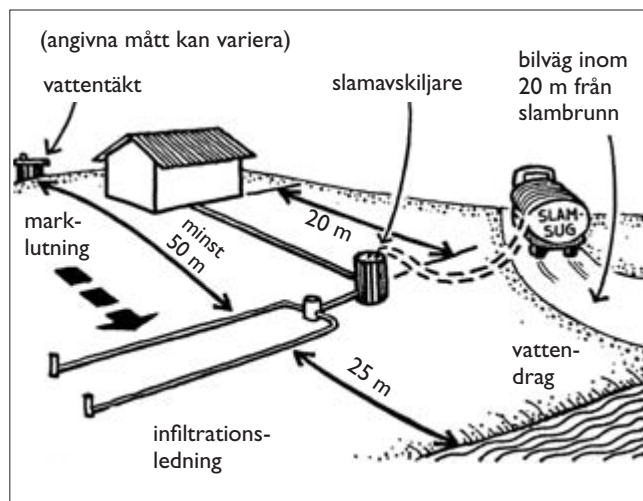

Hänsyn skall tas till bl a jord- och skogsbruk

Foto: Dalarnas Museum

Strandskydd gäller vid sjöar och vattendrag

(angivna mått kan variera)

vattentäkt

slamavskiljare

bilväg inom 20 m från slambrunn

marklutning

minst 50 m

20 m

25 m

infiltrationsledning

vattendrag

Foto: Dalarnas Museum

Hur tomten bör ordnas

Tomtens avgränsning

Tomtplatsen bör avgränsas så naturligt som möjligt: längs en gärdsgård, ett skogsbryn eller en väg, i gräns mellan brukad och obrukad mark etc. En tomt avsedd för åretruntboende bör inte vara för liten. Man måste få plats med bostadshus, uthus, parkeringsplats, gårdsplan, kanske en gräsmatta eller köksträdgårdsland. Detta gör att tomten helst bör ha en storlek på 1 500 m².

Ett skäl för att tillåta större tomtstorlek kan vara hänsynstagande till en kulturhistoriskt värdefull miljö, ett annat att en verksamhet skall bedrivas på tomten (t ex att det behövs stora utrymmen för skogsmaskiner). Det går vanligtvis bra att få avstycka en tomt kring en befintlig gård eller kring ett planerat bostadshus som du fått bygglov för. I områden med starka rekreativintressen, t ex nära sjöar bör fritidstomter inte göras större än ca 1 500 m².

Den exakta tomtutformningen bestäms av lantmäteriet i samråd med byggnadsnämnden vid en förrättning enligt fastighetsbildningslagen. Frågor om fastighetsstorlekar mm besvaras av lantmäteriet.

Gårdsbildning

De äldre gårdarna i Dalarna hade vanligtvis sina byggnader grupperade i vinkel så att ett gårdsrum (tun) med två, tre eller t o m fyra sidor bildades. Mangårdsbyggnadens (bostadshusets) entré var vänd in mot gården, inte direkt mot bygatan eller vägen som ofta är fallet i modern villabebyggelse. Uppställningen av två eller flera byggnader, gärna i form av mindre uthus, i vinkel mot varandra ger en trivsamt karaktär som är väl värd att ta efter även då man bygger nytt.

Garage och förråd bör byggas fristående i en äldre bymiljö om den rätta karaktären skall erhållas. Låt inte garaget få alltför dominerande läge och utformning utan dra gärna in det en bit på tomten även om det blir lite längre väg att snöröja. (Se bildexemplet längst upp på sidan). Låt garaget medverka till att skapa en gårdsbildning.

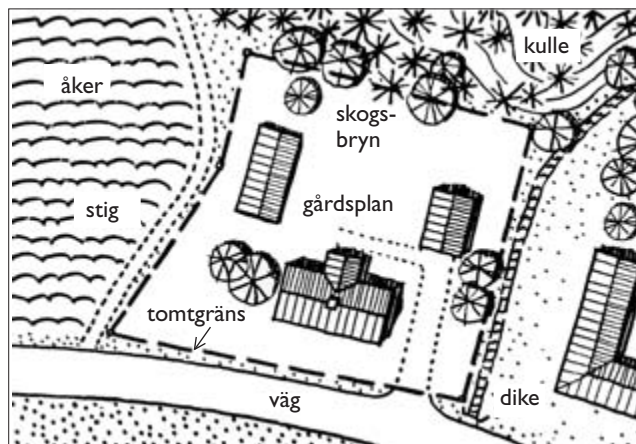
Husens riktning

Ofta ligger husen i en by ordnade i två huvudriktningar. Smärre vridningar kan i och för sig förekomma hos grupper av hus. Det finns också byar där husen inte ligger så strikt ordnade utan mer följer terrängens former. När man placerar in nya hus på en tomt är det viktigt att göra det på det sätt som är karakteristiskt för byn.

Avstånd till tomtgränser

Avståndet mellan byggnader på angränsande tomter ska ur brandskyddssynpunkt vara minst 8 meter, men kan eventuellt minskas om det hus som avses byggas utförs så att det uppfyller viss brandklass. Placering närmare gräns mot granntomt än 4 meter innebär generellt att krav kan ställas på brandklassat utförande. Normalt ska hus förläggas minst 4,5 meter från tomtgräns.

Vid bygglovansökningar närmare tomtgräns än 4,5 meter inhämtar byggnadsnämnden som regel den berörda grannens synpunkter. Om du har för avsikt att utföra en sk bygglovsbefriad åtgärd (se sid 3) närmare gräns än 4,5 meter, måste du själv inhämta grannens medgivande och även se till att brandkrav mm uppfylls. Ifall det är nödvändigt att placera ett garage så att det vetter direkt ut mot en väg, bör avståndet mellan garageportar och tomtgräns

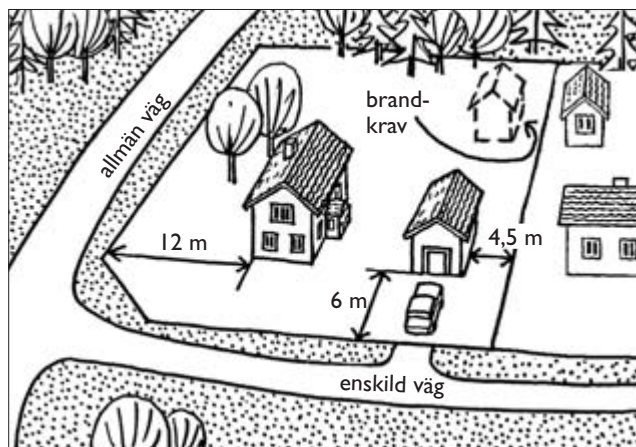

Gårdstun

Foto: Dalarnas Museum

Husens riktning följer vägarna

vara minst 6 meter för att ge plats för biluppställning. En byggnad får inte stå närmare allmän vägs vägområde än 12 meter (vid större vägar gäller 30 meter avstånd). Om läget av någon gräns är osäkert bör lantmäteriet kontaktas.

Energiaspekter

Då bostadshuset placeras på tomten är det bra om man kan få ett läge där den ena långsidan nås av så mycket solljus som möjligt (vänd mot sydost-sydväst) samtidigt som den motsatta sidan (vänd mot nordväst-nordost) helst ska ha ett vindskyddat läge. Härigenom kan man spara energi genom att tillvarata den s k passiva solvärmens.

Anpassning till de äldre husen

Då nya hus skall byggas i en by är det viktigt att inte bryta av i skala, material, färg och form mot de äldre husen. Detta betyder inte att nya hus behöver se ut som exakta kopior av de gamla. Även tomtplatsernas utformning och grupperingen av byggnader på dessa är viktiga för att en komplettering skall bli bra.

Anpassning till befintlig terräng

Anpassning till terrängen

Förr gjorde man av naturliga orsaker inte så stora markarbeten när man byggde. Om marken sluttade lät man i stället husets ena sockel bli något högre. Husen fick därför en mycket naturlig inpassning i terrängen. På bilden ovan till höger visas ett exempel där den ursprungliga marknivån inte har behövt röras.

Idag är det betydligt lättare att med stora maskiner ändra på terrängen. Det har ibland resulterat i stora utfyllnader, sluttningshus på nästan plan mark etc vilket lätt ger ett konstlat intryck. Desutom måste träden i husets närhet tas bort vilket för lång tid hindrar husets inpassning i landskapet.

När du väljer hus, utgå då från hur tomten ser ut och välj ett hus som är anpassat till den. Plocka inte fram ditt "drömhus" ur en katalog och välj tomt sedan, det blir mycket svårare.

Husvalet har orsakat onödigt stora markarbeten

Växtlighet

Träd och buskar är välbehövliga inslag i vårt bistra klimat. Spara så många som möjligt av de träd som redan finns och låt helst bli att göra gräsmatta av hela tomten. Om du ska plantera nytt, välj gärna björk, rönn, syren och vinbärsbuskar, humle eller andra arter som naturligt hör hemma på platsen.

Inhägnader

Inhägnader i form av staket var inte så vanliga i de äldre byarna i norra och västra Dalarna. Gärdesgårdar har givetvis varit motiveerade där man haft djur. Om du absolut vill ha en inhägnad, utforma den på ett enkelt och anspråkslöst sätt. En friväxande häck är ofta ett bra alternativ. Undvik låga villastaket eller murar i rena bymiljöer.

Naturlig inhägnad

Byggnaders utformning

Ursprungliga hustyper

Den äldre byggnadstraditionen i norra och västra Dalarna har framförallt sitt upphov i timmertekniken, där timrets längd (ungefär 6 meter) användes som ”modul”.

Enkelstuga är en relativt liten byggnad, ofta i ett plan med farstu, bostadskök (stuga) och en liten kammare. Sadeltaket har i allmänhet en lutning omkring 30°. Förstukvisten med entrén är placerad på ena kanten av den längre väggen och är vänd in mot gården.

Parstuga, symmetriskt uppbyggd med entrén i mitten, är en annan och större form av manbyggnad på en gård. Den karakteristiska långsträckta smäckra formen gör parstugan till en mycket välproportionerad och vacker byggnad.

Parstugornas väl avvägda proportioner är känsliga för avvikelser och ingrepp. Då man bygger nytt och vill efterlikna denna hustyp måste det ske med utgångspunkt från att planlösningen underordnas fasaden.

Volym och proportionen

Våningsantal. En- och tvåvåningshus och variationer däremellan är allmänt förekommande i byarna. Ett enplanshus med förhöjt väggliv är ett utmärkt alternativ vid nybygge. Ett sådant hus medger inredning av vindsvåning och det passar bättre i en äldre bymiljö än vissa typer av låga envåningshus som förekommer i husbroschyrenerna.

Längd - breddförhållande. Ett hus ska gärna ha en något långsmal form med taknocken i husets längdriktning för att smälta in bra bland gammal bebyggelse. Fyrkantiga eller alltför breda hus bör undvikas, särskilt om det gäller större byggnader. Helt avvikande och främmande för byggnadstraditionen är hus av sk ”alpmodell”, där husets långsida utgör gavel.

Taklutning och takform

Taklutningen hos äldre hustyper har alltid varit omkring 30° (1:1,5 till 1:2) oavsett hustyp. Taklutningen 38° (1:1,25) kan vara acceptabel i mindre känsliga miljöer medan 45° (1:1) innebär alltför dominerande taktor.

Överhuvudtaget gäller det att göra enkla okomplicerade takformer (symmetriska sadeltak) för att få husen naturliga. Brutna tak är ovanliga i byarna. Valmade tak passar inte in. Platta tak är mycket olämpliga både med hänsyn till utseende och risk för läckage. Däremot kan pulpettak ibland vara acceptabelt på mindre uthusbyggnader.

Grund

Sockeln bör utföras diskret och inte alltför hög. Om marken är sluttande kan det dock vara bättre att låta sockeln bli något högre än att göra en kraftig utfyllnad. Är sluttningsvåning absolut nödvändig kan det vara en möjlig lösning att dra ner panelen på bottenvåningen. Timmerhus i bymiljöer bör inte ha sluttningsvåning, men en vanlig källarvåning går naturligtvis bra om marken är väl-dränerad.

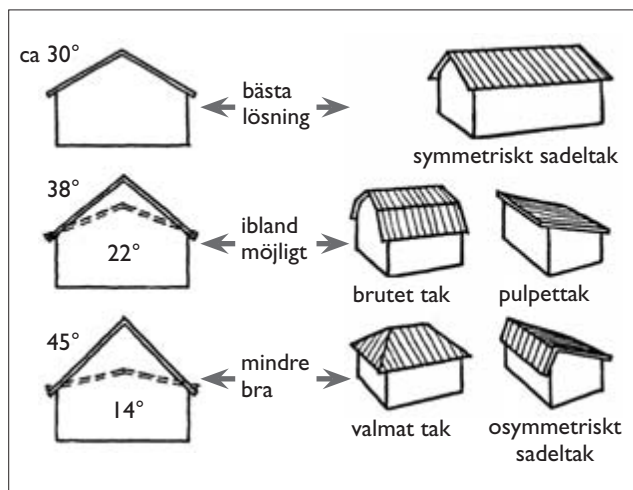
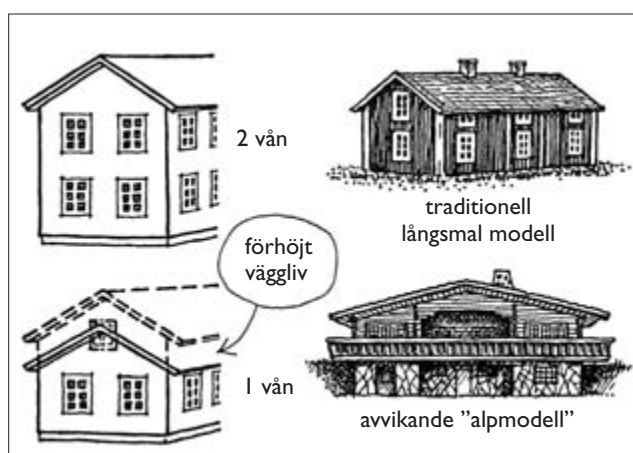

Enkelstuga

Parstuga

Foto: Dalarnas Museum

Panel nerdragen på källarvåning

Materialval

Fasader. De traditionella träfasaderna är gjorda av timmer eller panel. Vanligast är locklistpanel och från sekelskiftet spontad liggande panel. Paneltyper som inte passar i äldre bymiljöer är fjäll- och stockpanel. Om du ska bygga nytt välj då hellre stående än liggande panel eftersom liggande panel innebär en tekniskt mindre bra lösning. Lockpanel går i allmänhet bra, men bottenbrädorna bör då vara bredare än locken. Ett utförande som har stöd i äldre byggnadstradition och som ibland kan vara lämpligt är att använda okantade lockbrädor med varierad bredd.

Träet är det byggnadsmaterial som undantagslöst passar bäst i norra och västra Dalarna. Andra material upplevs oftast som främmande i byarna.

Fasadplåt rekommenderas överhuvudtaget inte vid ett nybygge, det kommer endast ifråga i helt andra miljöer, t ex på större industribyggnader. Även tegelfasader, och då särskilt av vitt eller ljus tegel, är ovanliga och bör inte användas i äldre bebyggelse. Puts är däremot ett mer traditionellt material, men kräver ett omsorgsfullt utförande i vårt klimat.

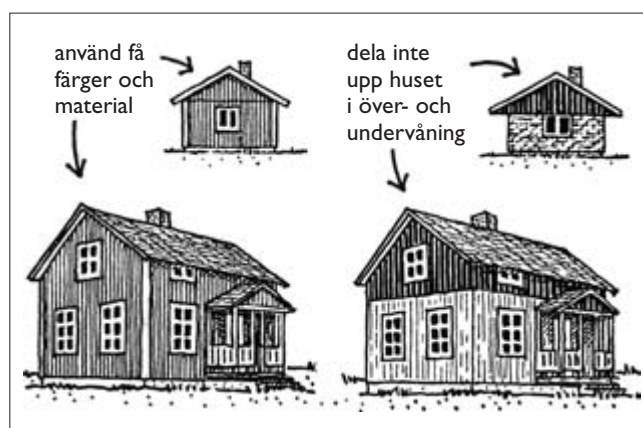
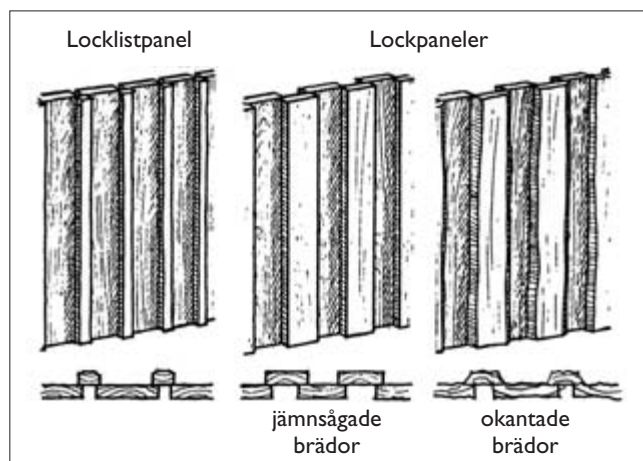
Äldre hus har inte utförts med olika fasadmaterial eller färg i bottenvåning och övervåning eller gavelspets. Om det av byggnadstekniska skäl behöver göras en horisontell skarv i fasaden finns det ingen anledning att byta material. Skarven bör göras så lite iögonfallande som möjligt.

Yttertak. Tänk på att takytan är den "femte fasaden" och att den utgör en betydande del i huskaraktären. Både materialval och färgval är därför viktiga. Lertegel är det dominerande takmaterialet i de mest genuina byarna. Det har en matt yta med en fin mönsterverkan och åldras vackert. Alternativt kan tegelfärgade betongtakpannor väljas.

Tidigare vanliga bräd- och pärttak godtas numera tyvärr sällan, på grund av brandrisken, annat än på fritt liggande hus eller rent museala byggnader.

I vårt snörika klimat är det ofta ett önskemål från den byggande att få använda plåt- istället för tegeltak. Även om plåten är klart underlägsen teglet ur utseendesynpunkt kan den ibland ändå accepteras i mindre känsliga miljöer. Vid valet av plåttyper är pannplåt eller falsad plåt ur utseendesynpunkt att föredra framför den mer perfekt kantiga trapetskorrugerade plåten. Plåt som imiterar taktegel innebär en "oäkta" utformning och bör därför användas med återhållsamhet i äldre miljöer.

Grund. Äldre byggnader har i allmänhet grund av natursten vilket ger ett mycket vackert utseende. På nybyggda hus är torpar- eller plintgrund av betong vanligast. Grundläggning med platta på mark kan medföra att den utvändiga sockeln upplevs som alltför låg bland äldre hus.

Färgsättning

Allmänt bör eftersträvas en sammanhållen färgsättning såväl på en enskild byggnad som på grupper av hus.

Fasader Timmerhus behöver inte nödvändigtvis målas. Rödfärgning med Falu rödfärg är den traditionella metoden på träfasader. Foderbrädor, fönstersnickerier och vindskivor på huvudbyggnader målas vita vilket är tradition i norra och västra Dalarna. Den vita färgen kan med fördel brytas något i grått vilket var brukligt förr.

Om du av någon anledning inte vill rödfärge huset, använd då inte en klar och kraftigt lysande fasadfärg utan hellre en färg som brutits mot ockra (gulbrunt) eller ljusgrått. Foder, vindskivor och knutar bör inte målas i en alltför mörk färg, det ger ett dystert intryck. Halvtäckande lasyrer, alkyd- eller akrylatfärger som har blank yta bör undvikas.

Tak Betong- eller tegeltak bör ges den traditionella röda färgen. På plåttak rekommenderas i första hand matt tegelröd eller grå färg, inte svart eller blänkande ljus färg. Galvaniserad plåt kan målas men först efter några år.

Grund En gjuten sockel är bäst obehandlad eller gråmålad. Höga vita eller svarta socklar förtar verkan av ett vackert timmerhus eller träpanelat hus. En sockel av natursten är allra vackrast till en traditionell byggnad.

Fönster

Fönsteröppningar är mycket viktiga för uppfattning av husets karaktär. För många olika slags fönster ger ett splittrat intryck. Fönster placeras om möjligt symmetriskt på väggytan. Ur energisynpunkt är det en fördel om fler fönster vetter mot sydligt väderstreck än mot nordligt. I äldre bebyggelse bör du dock tänka på att inte överdriva denna princip.

Enskilda rutors storlek bör vara lika över hela huset. Rutorna ges helst kvadratisk eller stående format. Mittpost är viktig, däremot är spröjsindelning ofta onödig på nya hus av modernt snitt där de lätt ger intryck av pastisch. Fönstren placeras i fasadliv, inte med djup nisch. Vill du ha bredare fönster, välj då trelufts-fönster enligt äldre modell. Se också bilden på sid 14.

Ge fönstren en enkel inramning utan luckor eller fönsterband. På nya hus bör man vara försiktig med att försöka efterlikna äldre tiders ibland rikt artikulerade fönsteromfattningar. Undvik mörkmålade spröjsar och bågar eftersom de inte syns då man betraktar huset på avstånd och fönstren därför kan se ut som stora svarta hål.

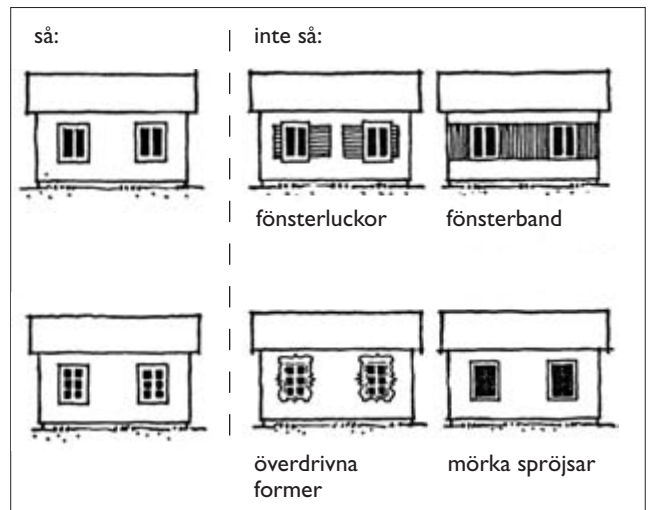
Traditionella fasadfärger

Var noga med att i förväg själv ta reda på skyddsegenskaperna för just den färgprodukt du tänker välja och med att följa färgfabrikantens anvisningar för hur målningsarbetet skall utföras.

Falu rödfärg är en vattenbaserad slamfärg som låter träet andas och därför har utmärkta bevarande egenskaper. Den används på ohyvlat virke. Färgen åldras vackert. Ommålning och bättring är lätt att genomföra. Metoden är dessutom förhållandevis billig. Nackdelen är att färgen "smetar" något vid beröring. Det finns dock även

Foto: Dalarnas Museum

varianter på Falu rödfärg med linolja och färgpigment som inte färgar av sig så lätt.

Järnvitriol kan användas på nytt virke för att snabbare få en gråtoning. Metoden att behandla med järnvitriol är i första hand tillämplig på timmer.

Linoljefärg ger först en blank yta som mattas efterhand. Färgen kan enkelt bättras och har lång varaktighet.

Detaljutformning

Entrépartier Ytterdörren bör vara enkel. Behövs ljus i hallen rekommenderas överljus över dörren eller två små högt sittande fönster, inte sidofönster i hela dörrens höjd. En förstukvist passar ofta bra och bör då utföras med samma proportioner som brukligt på orten. Den bör göras enkel utan timrade räcken och svarvade stolpar.

Uteplats Förstukvist kan med fördel göras så djup att den går att utnyttja som veranda. I en äldre gårdsmiljö bör man i övrigt vara försiktig med påbyggda uteplatser och helst bara avskärma med växtlighet. Uteplats anordnad med separat tak utmed hela långsidan förstör husets karaktär. Det är något bättre om bara en kortare del av husväggen tas i anspråk. Bilden till höger av ett nybyggt tvåvåningshus visar en möjlig utformning av uteplatser. I det fall ett långt tak är absolut nödvändigt, bör det inte ges en bred gavel (likt den överst på sid 13) utan utföras som ett enkelt snedtak under den befintliga takfoten.

Balkong På äldre gårdar med mer än en våning har ibland en balkong placerats över förstukvisten eller verandan. Denna modell är att rekommendera vid behov, men den bör placeras någorlunda symmetriskt på långsidan. Gavelbalkong är helt olämplig i äldre miljöer.

Skorstenaar Skorstensformer bör vid ett nybygge väljas av äldre modell i tegel och t ex inte göras koniska och rappade med ilagda gråstenar. Med fördel kan de vara smala med en enkel utkragning.

Utsmyckning Hus från sekelskiftet har ofta en väljord och rikt varierad utsmyckning. Du bör som regel vara försiktig med motsvarande utsmyckning vid nybyggnad och följa traditionella former utan överdrift.

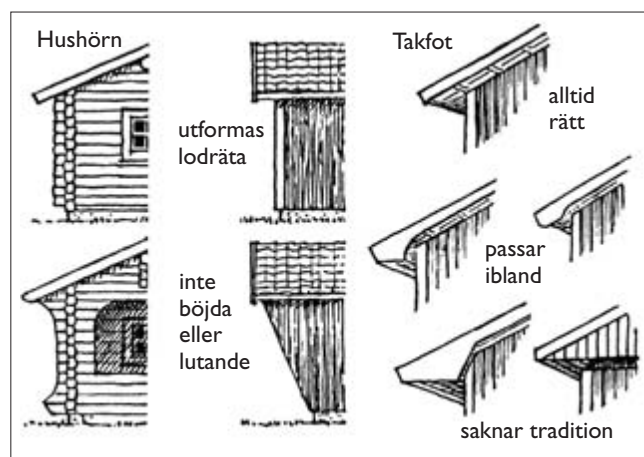
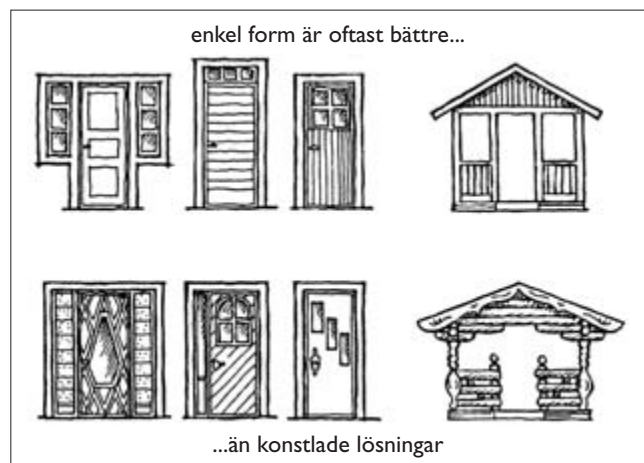
Om man bygger i timmer bör raka, enkla former användas, Rundsågningar och valv i timmer är påfund från senare tid utan historisk förankring.

Takutsprång Husets takutsprång utförs normalt traditionellt ca 5-6 decimeter brett runt om utan lådinklädnad. Lokala byggnads-sätt kan dock förekomma.

Uthusbyggnader Garage, uthus och ekonomibygnader bör utformas fristående, förses med sadeltak i en lutning på ca 30° och placeras runt en gårdsplan.

Traditionellt bestod en gård av 7-11 byggnader med skilda funktioner. Uthusen ger karaktär åt bebyggelsen. Om man bygger nytt kan det naturligtvis vara svårt att på en gång uppföra flera byggnader. Som ett första steg - bygg ett fristående garage och en vedbod istället för att lägga allt i en byggnad.

Jordkällare Jordkällare kan enkelt anordnas i samband med de schaktningsarbeten som ändå måste ske vid ett bygge. Vid placering bör grundvattennivån undersökas. Anläggande av jordkällare är normalt en bygglovpliktig åtgärd.

Tillbyggnad

Fristående tillbyggnad

Den äldre bebyggelsen karakteriseras av månghussystemet som innebär att man hade ett hus för varje funktion. När behov av tillbyggnad uppstår, kan denna med fördel utföras som ett fristående hus i likhet med det äldre byggnadsskicket. Det kan gälla gäststuga, ytterligare bostad, garage, vedbodar, förråd etc. På en gammal gård med befintliga uthus undersöker man först om de äldre uthusen kan användas. Att ändra användningen på en byggnad som varit avsedd för ett visst ändamål, och samtidigt förändra exteriören så att den ursprungliga karaktären försvinner är dock inte att rekommendera. Många härbren har förstörts med stora nya fönsteröppningar.

En fristående tillbyggnad kan med fördel ges en sådan placering att en gårdsbildning uppstår eller att ett befintligt gårdsrum förstärks. Det ger - särskilt i bygrupper - en värdefull anknytning till den äldre miljön.

Traditionell tillbyggnad

av enkelstuga (eller annat mindre envåningshus)

a) På höjden

med vindsvåning eller full våningshöjd. Den senare är en inte särskilt vanlig metod som dock kan förordas där det är praktiskt och tekniskt möjligt. Man behöver sällan vara rädd för att ett hus ska bli för högt bland äldre bebyggelse. Bostadshus i mer än ett plan är oftast ett positivt miljötillskott (utom i fåbodar där husen är låga). Påbyggnaden ska ha samma fasadmateriell som bottenvåningen, timmer på timmer osv.

b) På längden

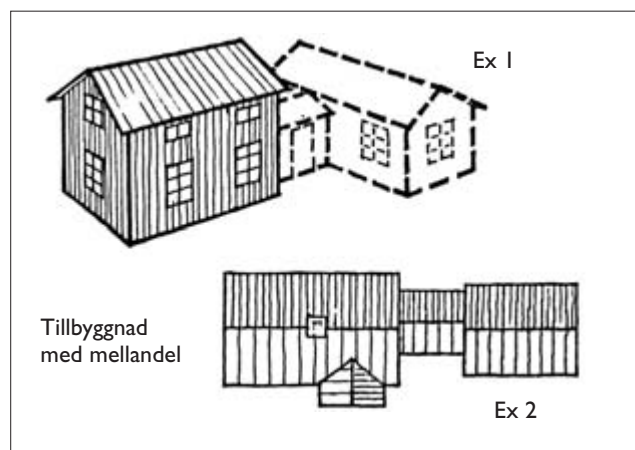
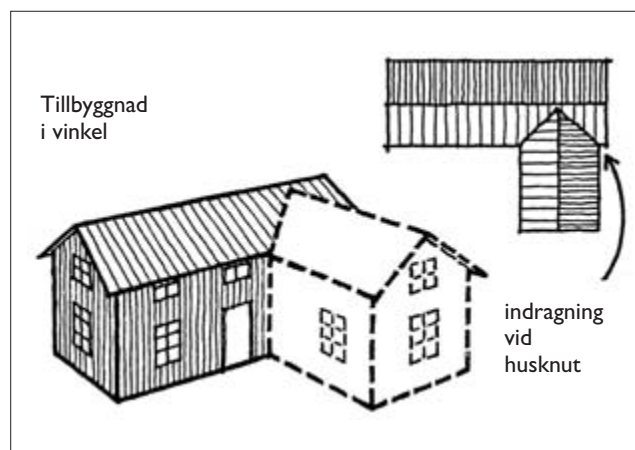
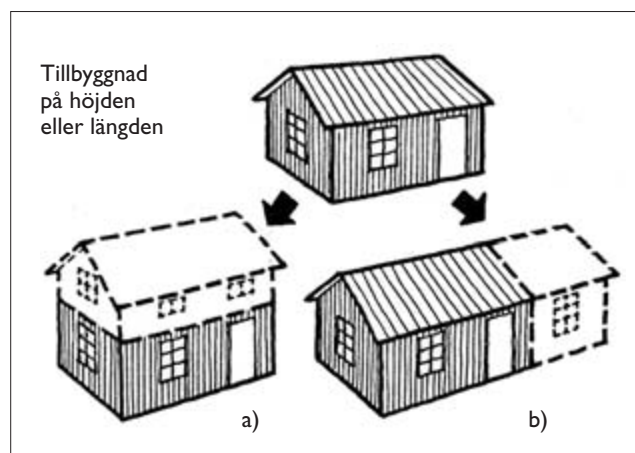
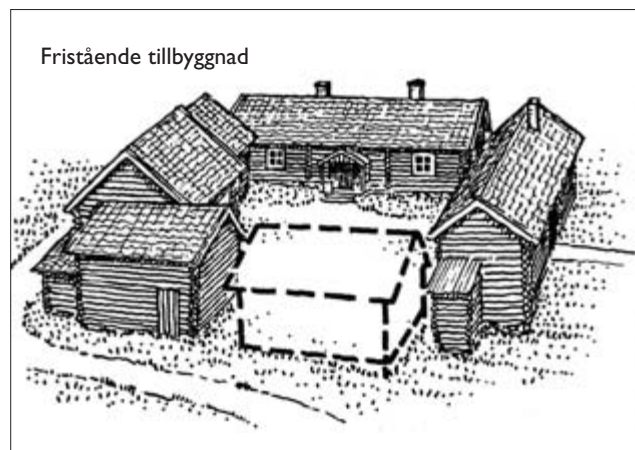
till parstuga i en våning eller kombinerat med tillbyggnad på höjden som också är ett alldeles utmärkt sätt att bygga till där utrymme finns. En tillbyggnad på längden av en timmerstuga behöver inte utföras i timmer, en stående träpanel är lika lämpligt fasadmateriell. Taklutning och takbeläggning görs lika den ursprungliga.

Vinkeltillbyggnad

En vinkeltillbyggnad kan göras t ex inåt en gård, utmed gårdstunets sida, eftersom det är viktigt att lämna gårdstunet fritt. Tänk också på att inte ansluta tillbyggnaden direkt vid husknut. Gör en indragning så att den befintliga husgaveln fortfarande framträder hel. Även detta sätt att bygga till kan ge ett bra resultat, men det bör tillgripas först när det av utrymmes- eller funktionsskäl inte är lämpligt att använda någon av de först nämnda metoderna.

Tillbyggnad med mellandel

En sammanfogning av gammalt och nytt med ett mindre mellanparti är ännu ett alternativ. Det ger dels en klar redovisning av vad som är gammalt och vad som är nytt, dels kan en anpassning ske till olika marknivåer mm. Förfarandet är relativt vanligt när två timmerhus byggs samman med en mellandel i stående panel.

Några allmänna råd vid tillbyggnad

Tänk på tillbyggnadens proportioner i sig och i förhållande till huvudbyggnaden. Speciellt taklutningen har stor del i anpassningen till de byggnader som redan finns. Använd om möjligt samma taklutning och för inte in en ny takform, t ex platt tak eller osymmetriskt sadeltak.

Tillbyggnadens fasadmateriel väljs lika den ursprungliga byggnaden, dock kan stående träpanel användas bredvid timmer. Färgsättning och detaljer, som fönsterstorlekar, utförs lika på gamla och nya delar.

Grundregeln är att tillbyggnaden inte ska dominera över huvudbyggnaden. En vinkeltillbyggnad får inte göras för bred utan utförs normalt med smalare gavel än huvudbyggnadens. Endast i nödfall bör man göra en tillbyggnad som ser ut som en "låda" vid sidan. Om en tillbyggnad absolut måste göras på det sättet (t ex med en veranda), placera då det nya taket **under** den äldre takfoten.

Även om du har en bestämd uppfattning om hur en tillbyggnad (eller ombyggnad) av huset ska ske, kan det vara tillrådligt att anlita en fackman för att upprätta bygglovhandlingarna, eftersom olika standardkrav måste uppfyllas.

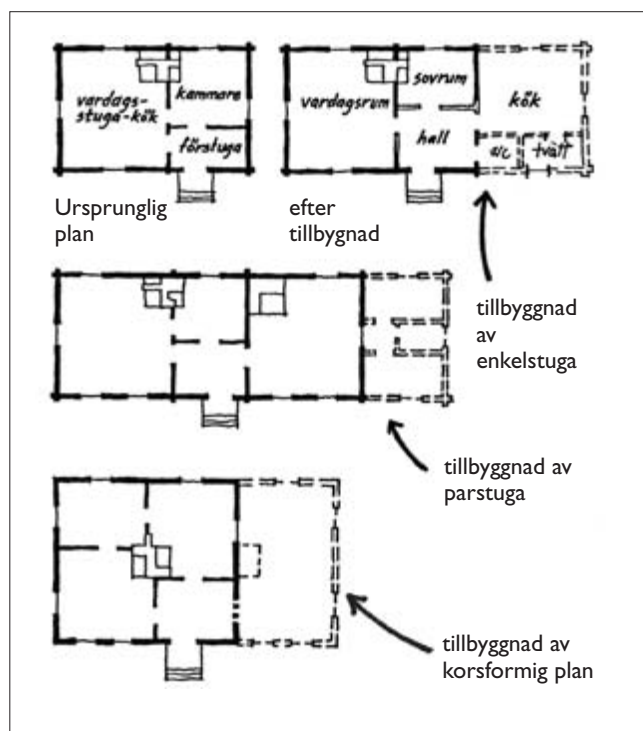
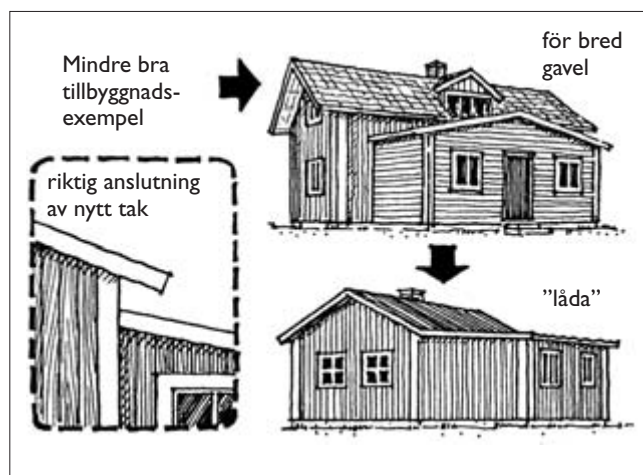
Tänk alltid på att om huset har kulturhistoriskt värde bör man vara sparsam med om- och tillbyggnader.

Planlösningar

Varje hus är unikt i sig och de funktioner som ska få plats i en tillbyggnad varierar från fall till fall. Ibland kan det vara praktiskt att inrymma alla sanitära installationer i den tillbyggda delen. (Se exemplet på tillbyggnad av enkelstuga.)

En parstuga kan förlängas till s k framkammarstuga och ett hus med korsformig plan till s k salsbyggnad. Salsbyggnader brukar vara tillräckligt rymliga och är svåra att bygga till på grund av den symmetriska exteriören. Små gaveltillbyggnader är tänkbara.

Nedan visas ett bra tillbyggnadsexempel där huset förlängts åt höger.

Renovering och ombyggnad

Materialval

Fasad Att byta fasadmaterial kan innebära att husets karaktär går förlorad. Bibehåll i första hand den ursprungliga fasaden. Byt bara ut de delar som är i dåligt skick. Försök återta det ursprungliga utförandet om materialbyten har skett tidigare, t ex om ett trähus klätts med plattor.

Var aktsam om putsade fasader. Lagning av skadade partier och ommålning kan vara ekonomiskt lönande samtidigt som husets karaktär bevaras. Kalkputs lagas med kalkbruk och avfärgas med kalkfärg.

Ny väggbeklädnad i form av tegel rekommenderas inte i ett trähusdominerat område. Plåt som fasadmaterial bör helt undvikas vid ombyggnad i äldre bymiljöer då den ger ett onaturligt och livlöst intryck. Plåten är känslig för yttre påverkan, kan inte bytas ut så lätt och undergår med tiden färgförändringar. Använd i stället trä som är det vanliga byggnadsmaterialet i norra och västra Dalarna.

Tak Ta vara på ett befintligt tegeltak, pärttak eller ett tak med falsad plåt och undersök först om det går att byta ut skadade eller förstörda delar. Lägg på trapetskorrugerad plåt endast om andra alternativ är otänkbara.

Det är bättre att rädda en gammal och värdefull byggnad på gränsen till förfall genom att på enklaste och billigaste sätt laga ett läckande tak än att inte göra något alls, ett mer genomgripande underhåll brukar kunna skjutas upp under ganska lång tid om bara taket är helt.

Grund Var rädd om en gammal stengrund. Om grunden måste göras om, behåll stenen i den utvändigt synliga ytan.

Färgsättning

Hus med spontpanel från sekelskiftet är ofta målade med oljefärg. Undersök vilken kulör som är den ursprungliga och använd den. Om huset är rödfärgat bör du fortsätta att använda samma färgtyp. Fall inte för frestelsen att måla om vita foder, spröjsar, knutbrädor och vindskivor i annan färg än vitt som alltid ger det bästa resultatet. Enda undantaget är tillsammans med en mycket ljus husfasad där en mättad men inte alltför mörk färg ibland kan användas (men både fönsterfoder och fönsterbågar/spröjsar får inte målas mörka samtidigt).

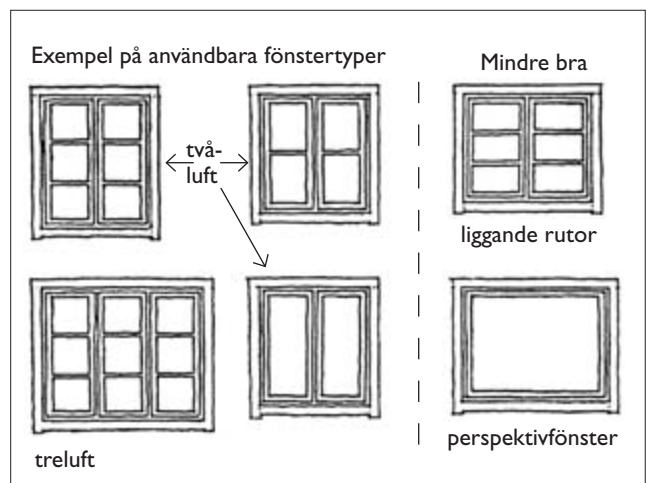
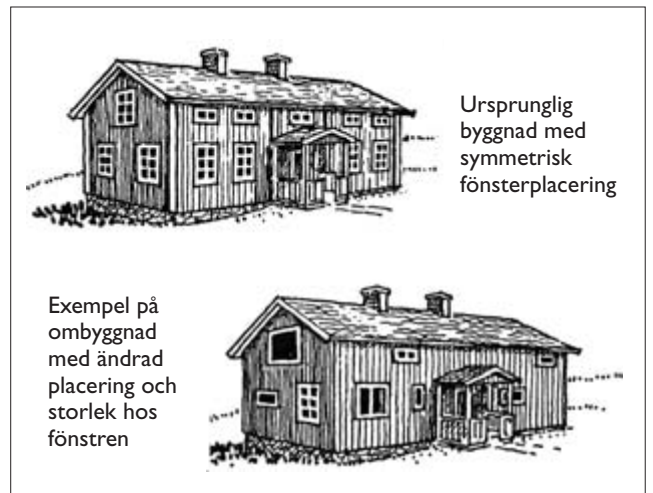
På senare tid har ett kraftigt inslag av svarta betongtakpannor eller svart takplåt förändrat äldre genuina miljöer på ett negativt sätt. Använd röda pannor vid byte från rött lertegel till betongpannor.

Detaljformning

Fönster Vid ombyggnad förekommer ofta ett behov av igensättning av gamla fönster och upptagning av nya i samband med att rum ändras, hygienutrymmen tillkommer etc. Tänk på att förändringar i fönsterplacering och fönsterutformning kan komma att påverka husets karaktär kraftigt. Låt därför inte de inre funktionerna helt styra det utvändiga utseendet.

Gamla husfasader har oftast mer vägg än fönster. Fönstren är husets "ögon". De har ofta symmetrisk placering, i extremt känsliga fall kan det vara befogat att använda blindfönster för att upprätthålla symmetrin. En ny mindre fönsteröppning, för WC eller bad, som är absolut nödvändig, kan utformas diskret utan foder eller med foder målade i fasadens färg.

Spröjsade fönsterrutor har kvadratisk eller stående format,

normalt aldrig liggande. Fönstrens höjd och bredd bör bibehållas om inte husets karaktär skall förändras. Sätt aldrig perspektivfönster i ett gammalt hus. Med hänsyn till utseendet bör också så kallade vädringsfönster undvikas, särskilt i känsliga miljöer.

Förstukvist och ytterdörr Behåll i första hand en tidstypisk förstukvist som den är. Om man vill klä in en öppen förstukvist, bör det ske med träpanel, aldrig timmer ens på ett timmerhus. Den gamla ytterdörren kan ofta användas vid en ombyggnad - eventuellt kan man komplettera med en ny innerdörr i samma dörrkarm. En ny dörr med liknande utseende kan beställas från lokala snickerier.

Skorstenar Behåll skorstenarna även om de inte ska utnyttjas. De är viktiga för husets karaktär. Om de byggs om, försök behålla ursprunglig placering, höjd och material. Speciellt skorstenskransens utformning betyder mycket.

Energibesparande åtgärder

Många människor förknippar energibesparande åtgärder med tilläggsisolering av ytterväggar och byte av fasadbeklädnad. Men den gamla träpanelen är ofta i mycket bättre kondition än man tror. Det är också en dyrbar åtgärd i förhållande till besparingseffekten. Normalt går endast ca 10% av värmeförlusterna genom ytterväggarna. Totalt försvinner ca 35% genom själva byggnaden. Årstenen försvinner genom pannförluster, ventilation och varmvatten. Extra isolering av vindsbjälklaget kan dock vara lönsam.

Fönsterbågar och karmar tillverkades förr av utvalt virke. Byte av fönster kan normalt inte motiveras av energisparskäl, det ger en marginell spareffekt.

I det fall ytterväggar ska tilläggsisoleras, måste vid utvändigt isolering fönstren flyttas ut till det nya fasadlivet, taksprånget eventuellt skarvas och grunden läggs på om man ska efterlikna den ursprungliga karaktären hos huset. Om det är viktigt att bevara den gamla fasaden, t ex en timmervägg, kan en invändig tilläggsisolering vara den enda möjligheten. I kulturhistoriskt värdefulla områden ställs det särskilda krav vid åtgärder som kan förändra exteriören.

Har du frågor om energibesparande åtgärder och hur de bör utföras, kan du kontakta kommunens byggnadsinspektion eller annan energirådgivare.

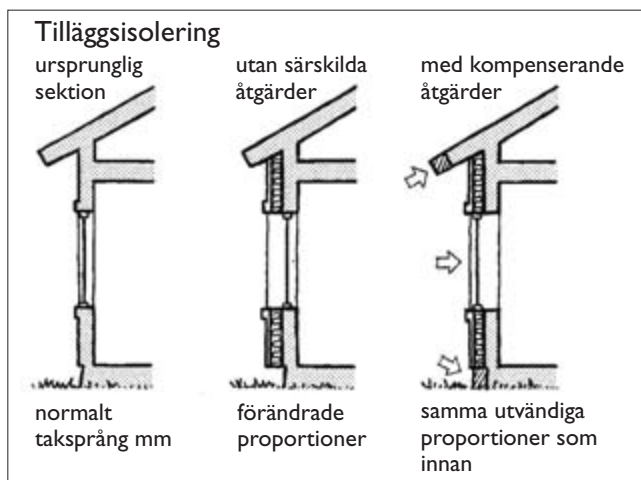
Övriga åtgärder

Undvik iögonfallande modern teknik som solfångare och stora antenner på eller invid byggnader i genuina bymiljöer eftersom de innebär främmande inslag.

Var varsam vid ombyggnad

En god grundregel vid ombyggnad är att försöka bevara husets egenart, dess egen "personlighet". Restaurera inte en äldre byggnad alltför perfekt, ögonmått räcker ofta för synliga arbeten. Utgå från husets stomme och ursprungliga rumsindelning, ändra endast i undantagsfall i själva stomkonstruktionen. Ta tillvara så mycket som möjligt av husets inredning och individuella planösning, liksom äldre, hantverksmässigt utförda byggnadsdetaljer.

Olika detaljer berättar om husets utveckling och om dem som bott i huset. Om huset ligger i ett uttalat kulturhistoriskt värdefullt område bör man vara än mer hänsynsfull mot huset. Tänk på att ett gammalt välbyggt hus med rätt underhåll behåller ett högt värde både kulturhistoriskt och ekonomiskt.

Teckningar, foto (där annat ej angetts):
 Stadsarkitekt Hans Johansson, Malung
 Stadsarkitekt Anders Björklund, Orsa
 Omslag: Akvarell över Björkvassla by av Anders Björklund
 Original: Stadsarkitektkontoret Orsa
 Tryck: Falth & Hässler Värnamo i nov 2002

Miljö- och byggnads-
nämnden i Gagnefs kommun
Box 1, 780 41 Gagnef
0241-151 95
www.gagnef.se

Byggnadsnämnden
i Leksands kommun
Box 303, 793 27 Leksand
0247-802 21
www.leksand.se

Byggnadsnämnden
i Malungs kommun
Box 14, 782 21 Malung
0280-181 00
www.malung.se

Byggnadsnämnden
i Mora kommun
792 80 Mora
0250-262 50
www.mora.se

Byggnadsnämnden
i Orsa kommun
Box 23, 794 21 Orsa
0250-55 21 91
www.orsa.se

Miljö- och plannämnden
i Rättviks kommun
Box 65, 795 21 Rättvik
0248-701 64
www.rattvik.se

Miljö- och byggnads-
nämnden i Vansbro kommun
Medborgarhuset, 780 50 Vansbro
0281-752 06
www.vansbro.se

Byggnadsnämnden
i Älvdalens kommun
Box 100, 796 22 Älvdalen
0251-801 77
www.alvdalen.se